* कामगार चळवळ *

भांडवलदार जन्म. कामगार जन्म

आधुनिक युग ← औद्योगिक क्रांती

शोषणव्यवस्था

तळागाळाच्या वर्गात जागृती

समाजजीवनात बदल

न्याय हक्कासाठी संघटनशक्ती गरज

⇒ कामगार एकत्र येवून दबाव तयार.

⇒ मार्क्स आणि एंगल्स यांनी एकत्र येवून भांडवलशाहीचे उच्चाटन करणे

* वर्गहीन समाज निर्माण करणे ध्येय.

⇒ 1917 च्या 'रशियन क्रांती' कामगार संघटना, उदय.

* औद्योगिकरणास प्रारंभ

→ ब्रिटिश सत्तेची स्थापना झाल्यानंतर भारतीय उद्योगधंद्यांचा ऱ्हास.

→ बेकार कारागिर शेतीकडे.

→ ज्यांना शेती नाही ते मजूर ते शहरात दाखल

→ कारखाने, गिरण्यांमध्ये काम करु लागले, मात्र वेतन अल्प.

* मुंबई - कावसजी दावर

11 जुलै 1851 - पहिली कापड गिरणी.

* 1854 - माणिकजी पेटिट दुसरी गिरणी

* 1860 पर्यंत -

→ मंगळदास नथुभाई

→ दिनशॉ पेटिट

→ बोमनजी वाडिया

→ केशवजी नाईक इ.

गिरण्या सुरु

* ⇒ 1872-73 = 18 गिरण्या

⇒ 1890 = 138 गिरण्या

Scanned by CamScanner

* कामगारांची पिळवणूक

→ मुंबई गिरणीमालक इंग्रज, पारसी, भाटिया, खोजा इ.

→ गिरणी कामगार मराठी भाषिक

→ गिरण्यांमध्ये 'जॉबर' हा अन्याय.

→ जॉबर - म्हणजे कारखान्यातील खातेप्रमुखानंतर ज्यांचा कामगारांवर प्रभाव असे अशी व्यक्ती.

- यांच्या वशिल्याने नोकरी मिळत

* समस्या *

1) जॉबर कडून होणारी पिळवणूक

2) आठवड्याची सुट्टी नसे

3) तेरा - चौदा तास

4) कामाची वेळ ठरलेली नसे, पगाराची तारीख निश्चित नसे.

5) सात - आठ वर्षांच्या बालकांना गिरण्यांत काम

6) स्त्रियांना मजुरी कमी.

7) छोट्या कारणांवरून दंड / पगार कपात

8) कामाच्या ठिकाणी अस्वच्छ वातावरण इ. असुविधा

* कामगार संघटना -

→ 1875 मध्ये कामगार संघटनेच्या दिशेने काही पाऊल पडले

प्रयत्न - सोराबजी शापुरजी बंगाली

→ ~~1890~~ 1884 - ना. म. लोखंडे 'बॉम्बे मिलहँड असो (मुंबई गिरणी कामगार संघटना - स्थापन)

स्थापनेत सदस्य ⇒

1) रघु भिकाजी

2) गणु बाबाजी

3) नारायण सुर्कोजी

4) विठ्ठल कोरगावकर

Scanned by CamScanner

⑤ कृष्णाजी अर्जुन केळुस्कर
⑥ रामचंद्र शिंदे
⑦ नारायणराव पवार इ.

* पहिले फॅक्टरी कमिशन 1881 *

→ मुंबईतील गिरण्यांशी लॅंकेशायरमधील कापड गिरण्यांशी स्पर्धा करावी लागत असे

→ मुंबईतील कामगार असंघटित - अल्प वेतनावर काम

→ लॅंकेशायर मधील मालकांना मुंबईतील गिरण्यांचा हेवा वाटु लागला

→ त्यांनी हिन्दुस्थान सरकारकडे गिरण्यांना नियंत्रित करणारा कायदा करण्याचा आग्रह धरला

→ मुंबई रॉयल मिलच्या अधिकारी : ब्राउन - मत : स्त्रिया व बारा

वर्षांच्या खालील मुलांची पिळवणुक होत आहे : म्हणुन फॅक्टरी Act होणे गरजेचे

- यातुन त्यांचा स्वार्थ मात्र कामगारांचे हित

→ मुंबई गिरणीमालकांनी परिस्थितीचे गांभीर्य ओळखुन - 1876 - 'बॉम्बे मिल ओनर्स असो' ही संघटना स्थापन. त्यांनी सरकारला 'आम्ही कामगारांचे हितच पाहतो' - असे म्हटले

→ 23 मार्च 1875 - मुंबईचे जिल्हाधिकारी अर्बुथनॉट - यांच्या अध्यक्षतेखाली - पहिले फॅक्टरी कमिशन

* सदस्य *

1) रावसाहेब मंडलिक

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

② मंगळदास नथुभाई
③ दिनशा पेटीट
④ मोरारजी गोकुळदास
[हे सगळे सदस्य गिरणी मालक होते फक्त
अपवाद - रावसाहेब मंडलिक]

वृत्तपत्राने अनुकूल मत.
⇒ नेटिव्ह ओपिनियन
⇒ जामे जमशेद
⇒ रास्तगोफ्तार
) फॅक्टरी ॲक्टला विरोध

* 1881 - फॅक्टरि ॲक्ट *
→ व्हाइसरॉय - लॉर्ड रिपन
→ तरतुदी
① कमीत कमी 100 कामगार असलेल्या कारखान्यांना लागु
② वय वर्षे 7 पेक्षा कमी असलेल्या बालकांना काम करण्यास प्रतिबंध
③ 7 ते 12 वर्षांच्या मुलांचे कामाचे तास 9 (तास)
→ कामगारांची बाजू घेवून पुण्याची सार्वजनिक सभा आणि 'इंदुप्रकाश' या

* 1884 मध्ये मुंबई सरकारने कलेक्टर W.B. मुल्क - अध्यक्ष - फॅक्टरी कमिशन नेमले
→ ना. म. लोखंडे यांनी परळच्या बागेत चारहजार कामगारांची सभा.
→ कामगारांच्या प्रश्नांना वाचा
→ या सभेत मागण्या
1) आठवड्यात एक रजा
2) दररोज अर्ध्या तास सुट्टी
3) अपघाताबद्दल नुकसानभरपाई

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

* 1892 च्या फॅक्टरी ॲक्ट

→ 1890 - बर्लिन - येथे आंतरराष्ट्रीय परिषद भरली कामगार

→ येथे स्त्री व बालकामगार यावर चर्चा

1890 → अध्यक्ष - मेजर लेथब्रिज कमिशन

→ सदस्य ① S. S. बंगाली
② ना. म. लोखंडे
③ बाबु रसिकलाल घोष
④ फ्रामजी माणकेजी
⑤ प्यारेमोहन मुखर्जी
⑥ महमंद हुसेन

तरतुदी =

① जेथे 50 / त्यापेक्षा जास्त कामगार काम करतात ती जागा म्हणजे फॅक्टरी

② स्त्रियांसाठी कामाचे तास = ⑪ असुन
- 1 ते 1.30 विश्रांती
- सकाळी 6 पूर्वी
- सायं 6.30 नतंर काम नाही

③ आठवड्याची सुट्टी रविवारी ठेवावी.

④ कारखान्यांत पंखे असावे

⑤ दर सातव्या वर्षी कारखान्यांना रंग

* 1911 च्या फॅक्टरी ॲक्ट *

→ स्मिथ कमिशनच्या अहवालावर आधारित. (1908 - स्थापना)

1) मुलांचे कामाचे तास 6

2) स्त्रियांना - कामावर रात्रपाळीची बंदी

3) पुरुषांच्या कामाचे तास 12.

* 1948 च्या फॅक्टरी ॲक्ट

① 10 किंवा त्यापेक्षा जास्त कामगार असलेल्या कारखान्यांना लागू.

② यांत्रिक शक्ती नसलेल्या कारखान्यांत कामगारांची मर्यादा - 20 एवढी.

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

③ सर्व कारखान्यांत दररोज 8 तास कामाचे
– असे आठवड्याचे 48तास निश्चित.

④ 14 वर्षांखालील मुलांना कामावर ठेवण्यात येवू नये.

⑤ स्त्रियांना 8 तासांपेक्षा अधिक वेळ काम देवू नये.
– सायं. 7 नंतर काम नाही.

⑥ 500 पेक्षा - अधिक कामगारांची संख्या असलेल्या कारखान्यांत - एक कामगार कल्याण अधिकारी.

* कामगार हितवर्धक सभा *
→ 1909
→ रावबहादुर एस. के. बोले
→ भिवाजी नरे
→ हरिश्चंद्र तालतेरकर
→ 1919 - मुंबई कामगारांची पहिली परिषद

→ 'मानाजींचा वाडा' हॉल या संघटनेचा केंद्र

* 1920 - आयटक
अध्यक्ष - लाला लजपतराय
स्वागताध्यक्ष - जोसेफ बॅपिस्टा
उपस्थित - मोतीलाल नेहरु
– ॲनी बेझंट
– विठ्ठलभाई पटेल
– म. अली जीना

* 1918 - B. P. वाडिया
मद्रास कामगार संघ
[मद्रास उच्च न्याय. कामगार संघ स्थापन करण्यास बंदी]
→ याचा निषेध - ना. म. जोशी.
→ 1919 - कामगारांचे प्रतिनिधी - ना. म. जोशी - मध्यवर्ती कायदेमंडळात नेमणुक.

* 1928 - रॉयल कमिशन
'व्हिटले कमिशन' असे - (whitley) Chairman
→ कामगारांच्या प्रश्नांचा अभ्यास करणे

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

पण या कमिशनवर
बहिष्कार टाकण्याचा निर्णय
पंडित नेहरूंच्या अध्यक्षतेखाली

* ना. म. जोशी -
'भारतीय कामगार संघटना'
[Indian Trade Union Federation]

* ~~भाग~~ श्री रणदिवे
श्री देशपांडे
'लाल कामगार संघटना महासभा'
[Red Trade Union Congress]

* 1918 पर्यंत -
अखिल भारतीय पातळीवरच्या
तीन कामगार संघटना
कार्यरत
→ All Indian Trade Union Congress
→ Indian Trade Union Federation
→ Red Trade Union Congress.

* स्वतंत्र मजुर पक्ष *
– 1936 - ~~स्वतंत्र~~ डॉ. आंबेडकर
→ 'गरिबांचा पक्ष गरिबांनी चालविला पाहिजे' असे डॉ. बाबासाहेबांची धारणा.
→ औद्योगिक कलहाचे विधेयक
- डॉ. आंबेडकर
- जमनादास मेहता
} विरोध
→ कामगारांनी संप
* डॉ. आंबेडकर
* परुळेकर
* श्रीपाद डांगे
* मिरजकर
} उपस्थित

* ब्रिटिश सरकारने कामगारांचा नेता म्हणुन डॉ. आंबेडकरांना कामगार सभासद.

* स्वातंत्र्यानंतर : पहिले कायदामंत्री.

Scanned by CamScanner

* M.N. Roy = इंडियन फेडरेशन of लेबर
↓
हिंद मजदुर सभेत विलीन.

Pawan Sir
Scanned by CamScanner

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

* दलित चळवळ *

→ सामाजिक चळवळ
→ सापेक्षवंचितता सिद्धांत
→ एखाद्या समाजातील काही लोकांना त्यांच्या हक्कापासुन स्वातंत्र्यापासुन वंचित केले जात असेल तर सामा. चळवळीचा उदय

① डॉ. आंबेडकरपूर्व दलित चळवळ

→ या चळवळीची सुरुवात गोपाळबाबा वलंगकर या निवृत्त सैनिकांनी
→ तेचे पहिले दलित → क्रांतिकारक → विचारवंत → पहिले पत्रकार
चळवळीचे जन्मदाते
→ मुळचे दापोलीचे
→ 1886 निवृत्त, फुलेंच्या कार्यात सक्रिय
→ प्रभाव - फुलेंचा
→ ते महाड तालुक्यातील रावढुल गावचे पेन्शनर होते.
→ ते साधूवृत्तीने राहत, आपली गाऱ्हाणी वृत्तपत्र, कीर्तने, सामा परिषदा यामधुन मांडीत
→ दीनबंधू व सुधारक मधुन लिहित
→ 1888 - विटाळ विध्वंसन ग्रंथ - 26 मुलभूत प्रश्न
[या ग्रंथात एक महार दलितांच्या घरी एका ब्राम्हणाने वास्तुशांती केल्यामुळे इतर ब्राम्हणांनी त्याला कसा त्रास दिला याचे विवेचन]
→ वलंगकरांनी जातीभेद व अस्पृश्यता हे दोन काल्पनिक राक्षस मानले.

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

→ अस्पृश्यता देवनिर्मित नसुन मनुष्यनिर्मित आहे

→ मुंबई सरकारकडे अर्ज करुन अस्पृश्यता नष्ट करावी असा विनंती अर्ज.

→ लॉर्ड किचनेर याने भारतीय लष्करात दलितांची भरती बंद केली, त्यामुळे शौर्य गाजविण्यास वाव राहिला नाही -1894

वलंगकरांनी - न्या. रानडे यांच्याकडुन अर्ज लिहुन सरकार कडे पाठविला

* अनार्य दोषपरिहारक मंडळी

- 1893 स्थापन
- दापोली येथे
- अस्पृश्यता निवारणाची प्रथम चळवळ MH त.
- कॉंग्रेसने अस्पृश्यता निर्मुलनाच्या प्रश्न कार्यक्रमपत्रिकेवर घ्यावा

उद्दिष्ट - जातीयता व अस्पृश्यता नष्ट करणे.

* 1895- पुणे - सामाजिक परिषद - भरली

- वलंगकरांनी तेथे आपल्या शाळा विहिरी, तलाव सार्व.सेवा यामध्ये दलितांना प्रवेश.

* सोमवंशीय मित्र समाज

→ शिवराम जनाबा कांबळे

→ भारतातील पहिली अस्पृश्यांची परिषद

→ पुणे.

* सासवडची पहिली महार परिषद

→ 1903

→ शिवराम जनाबा कांबळे

* 1904

- श्री शंकर प्रासादिक सोमवंशीय हितचिंतक मित्र समाज
- शिवराम जनाबा कांबळे

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

→ शिवराम कांबळे यांना जहालवाद मान्य नव्हता
→ जहाल पक्षाची ते 'हेकटपक्ष' म्हणुन खिल्ली उडवीत
→ वि. रा. शिंदे त्यांना 'अखिल महाराष्ट्रात सुप्रसिद्ध महारांचे पुढारी' असे म्हणत

* विदर्भातील दलित चळवळ *

→ वऱ्हाडातील त्रिमुर्ती *
  → किसन बनसोडे
  → गणेश गवई
  → कालीचरण नंदागवळी

① किसन फागुजी बनसोडे

→ पददलितांच्या कैवार घेवुन त्यांच्या न्याय हक्कासाठी अविरत झगडणारा सत्पुरुष.
→ 1901 मध्ये 'सन्मार्ग बोधक'

'अस्पृश्य समाज' संस्था
→ नागपूर
→ चार वर्तमानपत्रे
  → निराश्रित हिंदु नागरिक (1910)
  → विटाळ विध्वंसक (1913)
  → मजुर पत्रिका (1918)
  → चोखामेळा (1919)

→ उत्तम शिक्षक
→ 1907 मध्ये नागपुरच्या 'पाच पावली' भागात 'चोखामेळा कन्या शाळा' स्थापन.
→ 1914 - 'चोखामेळा वसतिगृह' स्थापन
मदत - नानासाहेब गवई
→ अमरावती, अचलपूर, यवतमाळ, चिखली शाखा.
→ 1942 - श्री संत चोखामेळा चरित्र - प्रकाशित
→ ते नाटककारही होते.
→ लेखक, कथाकार, कवी, निबंधकार, संशोधक

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

→ दोन नाटके
① चोखामेळा देवदर्शन
② सत्यशोधक जलसा

→ त्यांची श्रद्धा
① फुले
② वि. रा. शिंदे.

→ 1920 नागपुर परिषद
उपस्थित - डॉ. आंबेडकर.
ही परिषद यशस्वी करण्यासाठी बनसोडे यांनी काम.

→ 1946 - कॅन्सर - आजाराने मृत्यू.

→ 'महार जातीचा इतिहास' हा ग्रंथ

→ दलित वर्गातील पहिले कवी.

→ 1959 - 'प्रदीप' काव्यग्रंथ

→ 767 अभंग - एकत्रित -
'श्रीमंत चोखामेळा चरित्र ग्रंथ गाथा' - प्रकाशित

→ वि. रा. शिंदे अर्पण

→ गांधीजींच्या हरिजन सेवक संघावर आक्षेप.

* **गणेश अकाजी गवई** *

→ अमरावती जिल्ह्यातील भुगाव - हे गवईंचे वतनाचे गाव

→ मे 1911 - 'अस्पृश्योद्धारक अधिवेशन'
अध्यक्ष - गवई

→ सहकारी - न. भ. द्रविड
लक्ष्मणराव केकणी
वि. रा. शिंदे
सौ. जनाबाई शिंदे
रा. वि. महाजनी
ह. ब. पुरचुरे
सौ. इंदिराबाई पुरचुरे
पा. स. केळकर
गोविंदराव काणे
नि. स. भागले . इ.

Scanned by CamScanner

HISTORY CLASS NOTES

By - Pawan Sir (M.A., M.ed. SET)

* कालिचरण नंदागवळी
(1884 - 1962)

→ किसन फागु बनसोडे यांचे 'विटाळ विध्वंसक' हे वर्तमानपत्र चालविण्यात कालिचरण यांचे महत्वाचे सहकार्य.

→ गोंदियाचे रहिवासी

→ 1913 - स्वतःची - गोंदिया येथे मुलींसाठी शाळा सुरु

→ 1914 - 'भारतीय महार पंचायत' संस्था स्थापन

→ गोंदिया नगरपालिकेचे सदस्य

→ 1916 ↓ अध्यक्ष

→ वऱ्हाड मध्य प्रांत असेंब्लीत 3 वर्षे सदस्य.

→ बीडी कामगारांचे जीवन सुधारण्यांचा प्रयत्न

→ उदय वाचनालय सुरु

→ 1920 - नागपूर - अखिल भारतीय बहिष्कृत परिषद भरली
अध्यक्ष - शाहू महाराज
स्वागताध्यक्ष - नंदागवळी

Scanned by CamScanner